

Mokslo šviesą skleidžiantis iš Šiaulių

Kas domisi lietuvių kalbos, ypač lingvistinės stilistikos, mokslu, tas žino, kad Kazimieras Romualdas Župerka yra vienas žymiausių Lietuvos kalbininkų. Savo darbais, įvairiapusė kūrybinga veikla Kazimieras Župerka paneigia tezę, kad tik sostinėje, kur sutelkti kultūros ir mokslo centrai, gali išaugti šviesių asmenybių.

Savitas yra Kazimiero Župerkos, kaip lituanisto, kelias, jau beveik penki dešimtmečiai susijęs su Šiauliais. Čia, į Šiaulius, septyniolikmetis (gimęs 1937 m. kovo 4 d.), baigęs Dotnuvės vidurinę mokyklą, būsimasis mokslininkas 1954 m. atvažiavo studijuoti lietuvių kalbos ir literatūros. Kaip tik tais metais Šiaulių mokytojų institutas buvo pertvarkytas į Šiaulių pedagoginį institutą (nuo 1997 m. universitetas). 1958 m. ypač gerai baigtos lituanistikos studijos; geriausias pirmos laidos absolventas paliktas dėstyti institutė. Taigi nuo 1958 m. eita, ieškota, kurta, augta drauge su ta pačia aukštąja mokykla. Jos augimo metai, jos istorija – neatskiriama Kazimiero Župerkos gyvenimo dalis. Kartais pats mokslininkas pabrėžia, kad Šiauliai netapę jam labai artimi; tik aukštoji mokykla lemtingai veikusi jo gyvenimą: savi jos žmonės, ypač – Lietuvių kalbos katedros, Humanitarinio fakulteto. Universitetas profesoriumi – kaip gimtieji Kėdėdėnų rajono Gėlėdėnai.

Župerkos kelias Šiaulių universitetė – nuo ieškančio mokslinio darbo temos jaunuolio iki habilituoto humanitarinių mokslų daktaro (1996 m. vasario 8 d. apgintas habilitacinis darbas „Kalbos priemonių konkurencija kaip lietuvių kalbos stilistikos objektas“), nuo asistento iki docento (1971), profesoriaus (2000). Su lietuvių kalbos stilistika, jos teorija ir praktika bėgo Župerkos metai. Šiandien jis, geriausias profesoriaus Juozo Pikčilingio mokinys (ne sykį Profesorius džiaugėsi savo aspiranto darbais, didžiai juos vertino), yra žymiausias Lietuvos stilistas. Jis atidžiai studijavo savo mokytojo, lietuvių lingvistinės stilistikos pradininko, darbus mokydamasis Vilniaus universiteto aspirantūroje 1966–1969 m. ir vėliau. Kūrybiškai šių darbų mintis apmąstė, atrinko, kas, jo manymu, perspektyviausia. Be abejo, remtasi garsiausių užsienio stilistų, ypač čekų, stilistikos teorijomis. Ne veltui stažuota Čekijoje, Brno universitetė (1974–1975). Ryšiai su čekų mokslininkais iki šiol nenutrūkę. Vėliau buvo stažuočiu Latvijoje ir Rusijoje. Pamažu kurta sava stilistikos samprata.

Daktaro (anuomet vadinta kandidato) disertacijoje „Šalutinių sakinių ir dalyvių, pusdalyvių ir padalyvių konstrukcijų sinonimika dabartinėje lietuvių kalboje“ (1969) apibū-

Zenono Ripinskio nuotr.

dinama stilistikos ir sintaksės sankirta, aptarta sintaksinių sinonimų reikšmė ir stilistiniai skirtumai. Disertacijos keliamos problemos buvo ypač aktualios, nes tuo metu atsirandanti lingvistinė stilistika ieškojo vietos tarp kitų kalbos mokslų, reikėjo tiksliai apibūdinti jos objektą, stilistinius kalbos išteklius. Apgynęs daktaro disertaciją, Župerka spaudai parengė mokymo priemones – paskaitų konspektus: „Mokinių stiliaus klaidos ir jų taisymas“ (1972), „Praktinė stilistika“ (1977), „Praktinė stilistika. Sinonimai“ (1978), „Stiliaus figūros“ (1980). Nors knygelių autorius nurodė, kad jose „pateikiamoji stilistika yra praktinė, kad ji skiriama būsimiesiems pradinukų mokytojams“, vis dėlto šiuose paskaitų konspektuose esama ir naujų teorijos dalykų, daug kur tikslinami terminai. Čia Župerka tiksliai aprašė, koks yra stiliaus ir kalbos klaidos santykis. Kalbėdamas apie sinonimus, autorius pateikė sinonimų rūšių apžvalgą, aptarė sinonimų skirtumus. Nesunku pastebėti, kad į sinonimus pažvelgta naujai: pavyzdžiui, pirmą kartą lietuvių kalbotyroje, aprašant morfologinius sinonimus, einama nuo reikšmės prie formos. Vienoje iš šių knygelių pirmą kartą minimas *konkurento* terminas (remiamasi čekų kalbininko, Brno universiteto profesoriaus Milano Jelineko darbais). Nauji teorijos dalykai, žinoma, neliko neįvertinti: knygeles skaitė studentai, mokytojai, kalbininkai. Rengdamas knygeles kalbininkas galvojo ir apie stilistikos vadovėlį. Toks vadovėlis pasirodė 1983 m. Tai buvo „Lietuvių kalbos stilistika“. Apie šį autoriaus darbą, nors jis parašytas, kaip sakoma prarmėje, pradinio mokymo pedagogikos ir metodikos bei defektologijos specialybių studentams, „Lietuvių kalbos enciklopedijose“ rašoma, kad tai veikalas, kuriame „padėti lietuvių kalbos stilistikos, kaip lingvistinės disciplinos, pagrindai“. Šiame vadovėlyje stilistiniai kalbos ištekliai aptariami konkurencijos aspektu, nuo aprašomosios stilistikos, nagrinėjančios kalbos pakopų stilistinius išteklius, pasukama prie funkcinės stilistikos aptarimo; kuriama kalbos stilistinė sistema – visų pakopų kalbos vienetų atranka ir išdėstymas įvairiuose tekstuose. Į stilistinių išteklių skyrių patenka konkuruojantys vienetai (variantai, sinonimai, stiliaus figūros). Šioje stilistikoje tikslinami ir *kalbėjimo akto funkcijos*, ir *stilistinių ypatybių*, ir *funkcinių stilių tipų* terminai, aptariama *stilistinė reikšmė*. Pateikiami du stiliaus klaidų tipai – funkcinių stilių normų pažeidimai ir bendrėsios stiliaus kultūros pažeidimai.

„Lietuvių kalbos stilistikoje“ iškeltą kalbos priemonių konkurencijos temą Župerka brandino toliau. Šia tema jis paskėlbė daugiau kaip 20 straipsnių, skaitė pranešimus mokslinėse konferencijose, paskėlbė beveik visų pranešimų tezės ar išspausdino pačius pranešimus. Visa ši veikla leido autoriui parengti jau minėtą habilitacinį darbą. Šio darbo referato įvade apžvelgiama lingvistinės stilistikos kryptys ir dabartinė lingvistinė lietuvių kalbos stilistika (tyrimų kryptys). Trijuose skyriuose supažindinama su bendrosiomis ir konkrečiosiomis kalbos priemonių konkurencijos problemomis. Tai komunikacijos intencija, konkurencija ir sinonimai, konkurentų semantinio artimumo laipsnis, konkurencija ir stilistikos aspektai, sintaksinė kondensacija kaip konkurencijos posistemis ir kt.

Apgynęs habilitacinį darbą, Kazimieras Župerka toliau tyrė metalingvistinės funkcijos raišką nelingvistiniuose tekstuose, funkcinių stilių skyrimo kriterijus, stiliaus normas, domėjosi stilistinės analizės problemomis. Beje, jau 1993 m., norėdamas, kad atsirastų daugiau besidominčių šiomis problemomis, parengė knygelę „Stilistinė teksto charakteristika“, kur spausdinama jo paties iš čekų kalbos išversta Prahos universiteto profeso-

riaus Karelo Hausenblaso studija „Dėl bendrosios stilistinės tekstų charakteristikos (Jano Nerudos novelės „Trijose lelijose“ stilius ir prasmė)“, įdėtas nagrinėjamosios novelės originalas ir vertimas. Su stilistine teksto analize yra susijęs ir profesoriaus darbas Lietuvių kalbotyros ir komunikacijos katedroje. Kazimieras Župerka vadovauja kompleksinei temai „Poetika ir stilistika“. Profesorius gvildena ypač aktualią teksto analizės ir interpretacijos problemą; vertingi jo straipsniai, kuriuose jis pagrindžia meninį stilių kaip bendrinės kalbos funkcinių stilių sistemos atmainą. 1997 m. pasirodė vadovėlis „Stilistika“ – 1983 m. išleisto vadovėlio „Lietuvių kalbos stilistika“ sutrumpintas ir perkurtas variantas. Norėdamas supažindinti su naujais kalbos tyrimo metodais, profesorius išvertė ir parengė Prahos universiteto profesoriaus Františko Čermako knygą „Lingvistikos metodologijos pagrindai“ (1999 m. ji paskelbta „Darbuose ir Dienose“ pavadinimu „Kalbos tyrimo metodai“). Svarstydamas lingvistinės stilistikos teorijos problemas, rengdamas praktines užduotis, mokslininkas kasdien susiduria su meninio stiliaus pavyzdžiais, domisi, kaip minėta, meninio stiliaus savitumu, seka lietuvių grožinės literatūros raidą, yra prasitaręs, kad mokykloje buvęs „šioks toks rašinėtojas“. Taigi Župerkai yra artima literatūra (beje, ją yra dėstęs, kai baigė studijas). 1997 m. jis sudarė rinktinę „Sielos tėvynė – kalboj“, kur įtraukė lietuvių poeziją gimtosios kalbos tema. Knygos įvade sudarytojas plačiai apžvelgia, kaip kalbos tema atsispindi poezijoje (nuo Martyno Mažvydo iki šių dienų). Iš viso Župerka yra paskelbęs daugiau kaip 180 mokslo darbų, iš jų dešimtis užsienio bei pripažintuose Lietuvos mokslo leidiniuose.

Kita su moksline veikla susijusi profesoriaus darbo sritis – bendradarbiavimas su mokykla. Naujų mokslinio tyrimo rezultatų, naujų, originalių išvalgų Župerka nuolat pateikia ir lietuvių kalbos ir literatūros mokytojams. Jie stilistą pažįsta kaip vadovėlių autorių ar bendraautorį. 1971 m. pasirodžiusiame „Lietuvių kalbos vadovėlyje IX–XI klasei“ Župerkos parašyti du sintaksinės stilistikos skyriai. Kitame vadovėlyje (Lietuvių kalba. Mokymo priemonė XI–XII klasei, 1990) profesorius rašo apie funkcinius stilius, stilių sąveiką. Tikra dovana lituanistams buvo Župerkos knygos – „Lietuvių kalba. Stilistika. Vadovėlis XII klasei“ (2001), „Lietuvių kalba. Vadovėlis XI–XII klasei“ (drauge su Giedre Čepaitiene, 2005); „Lietuvių kalba XI–XII klasei: Mokytojo knyga“ (2005). Remdamasis savo sukurtos lingvistinės stilistikos pagrindais mokslininkas naujomis idėjomis dalijasi ir su jaunuomene. Akį traukia teorijos ir praktikos dalykų darna, dėstymo nuoseklumas, įtaigumas. Į stilių žvelgiama naujoviškai: kalbėdamas apie stilių ir jo veiksnius, autorius aiškina, kas yra kalbėjimo aktas, situacija ir funkcijos; teksto turinys siejamas su tikslumu, adresatas – su aiškumu, teksto apimtis – su glaustumu ir t. t. Aiškindamas stiliaus ir kalbos vienetų santykį autorius rašo ne tik apie stilių ir žodį, stilių ir formą, bet įtraukia ir minčių apie stilių ir tekstą. Beje, mokyklai Župerka yra parengęs ir knygelę „Leksikos ir frazeologijos pratimai IV–VI klasei ir fakultatyvui“ (1975, 1983).

Mokslininkas, kilstelėjęs lietuvių kalbos stilistiką sistemos link, daugelio stilistikos vadovėlių autorius, – ne tik šitaip galima apibūdinti Kazimierą Župerką. Profesorius yra garsus gimtojo žodžio propaguotojas, pasiryžęs tarnauti visuomenei. Vyresnės kartos televizijos žiūrovai prisimena Župerką įtaigiai kaip ir prof. Pikčilingis aptariantį kalbos vienetų vartoseną. Yra daug žmonių (ne tik lituanistų), kurie klausėsi, kaip jis įvairiuose miestuose ir miesteliuose mokė saugoti lietuvišką žodį. Profesoriaus skaitomas paskaitas

noriai lanko Šiaulių universiteto studentai ir kitų aukštųjų mokyklų lituanistai (bakalaurai, magistrantai, doktorantai). Traukia juos pedagoginis talentas, asmenybės žavesys, aiškios vertybinės nuostatos. Klausytojai suvokia profesorių gerbiant tradicinę kalbotyrą, turint aukštus autoritetus, matant dėstomo dalyko naujumą. Šiuo metu profesorius skaito pasirenkamuosius dalykus (neprofesinę kalbotyrą, kalbos temą lietuvių poezijoje) bakalaurams. Be jų, yra dėstęs funkcinę stilistiką magistrantams ir funkcinę kalbotyrą doktorantams. Anksčiau jis dėstė lietuvių kalbos leksikologiją, akcentologiją, kalbos kultūrą. Vienas naujausių Kazimiero Župerkos dėstomų dalykų yra neprofesinė (visuomenės) kalbotyra.

Universiteto žmonės, daug šiauliečių žino, kad Župerkai visada rūpėjo savos mokyklos ateitis. Ir ne tik tai. Ir Šiaulių, ir Lietuvos. Apdovanotas organizaciniais gabumais, Župerka yra Universiteto Senato narys. Be to, jis ilgametis Lietuvių kalbotyros ir komunikacijos katedros vedėjas. Profesorius yra vienas svarbiausių mokslinių konferencijų organizatorius. Be jo neįsivaizduojama nė viena kalbos mokslo konferencija, vykstanti Šiauliuose. Jis – vienas iš kas metai rengiamų tekstotyros tarptautinių konferencijų iniciatorių ir organizatorių.

Župerka žinomas kaip nuolatinis mokslinių knygų, straipsnių recenzentas. Jis yra Valstybinės lietuvių kalbos komisijos narys, Latvijos mokslo tarybos užsienio ekspertas. Valstybinio mokslo ir studijų fondo, Lietuvos mokslo premijų komiteto prašymu yra recenzavęs mokslo ir mokomuosius darbus, atlikęs tokių darbų ekspertizę.

Lietuvos kalbininkai pažįsta Župerką kaip daugelio lietuvių kalbos mokslo leidinių redaktorių. Jis yra kelių redakcijų kolegijų narys: „Filologija“ (ŠU), „Kalbos aktualijos“ (ŠU), „Kalbotyra“ (VU), „Didaktinė lingvistika“ (VPU), „Valoda un literatūra kultūras aprītē“ (Latvijos universitetas). Be to, profesorius buvo ir yra daugelio magistro, daktaro darbų vadovas, taip pat keliolikos komitetų narys. Daug kartų buvo daktaro laipsnio disertacijų oponentas Lietuvoje (dažniausiai) ir Latvijoje, habilitacijos komiteto narys.

Čia, Šiauliuose, gyveno ir gyvena Kazimieras Župerka, čia atranda naujų išvalgų. Ne vienoms tokios išvalgos savitumą ir vertę pastebėjo, įvertino žymūs kalbininkai. Šiandien profesorius Kazimieras Župerka savo darbais atsistojo šalia žymiųjų ir yra pripažintas. Stilistinės minties vedlys, mielai dalijantis savo patirtį ir kolegoms, ir mokiniams, ieškantis ir atrandantis kūrėjas, matyt, yra laimingas, nes kūryba, kaip sakoma, yra ramstis sielai.

Janina Barauskaitė

„Gimtoji kalba“, 2007 3 26–29